

ALEV ÖZKAZANÇ
PSİKANALİZ VE FEMİNİZM

Psikanaliz ve Feminizm

© Alev Özazanç

© Dipnot Yayınları, 2025

ISBN 978-625-6742-50-5

Sertifika No: 48147

Dipnot Yayınları 452

1. Baskı 2026/Ankara

Editör: Ümit Özger

Yayıma Hazırlayan: Şenol Topçu

Kapak Görseli ve Tasarımı: Erkal Tülek - Alev Özkazanç

Baskı Öncesi Hazırlık: Dipnot Bas. Yay. Paz. Ltd. Şti.

Baskı: Sözkese Matbaacılık

İvedik O.S. B 1518. Sok Mat-Sit İş Merkezi No:2/40

Yenimahalle/ANKARA

DİPNOT YAYINLARI

Selânik Cad. No: 82/24 Kızılay / Ankara

Tel: (0 312) 419 29 32 / Faks: (0 312) 419 25 32

e-posta: bilgi@dipnotkitap.com

www.dipnotkitap.com

Alev Özkazanç

Psikanaliz ve Feminizm

Alev Özkazanç: 1967 yılında Ankara'da doğdu. Lisans öğrenimini 1989'da ODTÜ Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü'nde tamamladı. University of Essex'de siyaset teorisi alanında yüksek lisans yaptı. 1998 yılında "Türkiye'de Siyasal İktidar ve Meşruiyet Sorunu: 1980'lerde Yeni Sağ" adlı teziyle Ankara Üniversitesi'nden doktora derecesini aldı. 1991-2016 arasında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde çalışmış, ayrıca Kadın Çalışmaları ana-bilim dalında dersler vermiştir. İmzacısı olduğu Barış Bildirisi nedeniyle 2016 yılında emekli olmak zorunda kalmıştır. 2018-2020 arasında Oxford Üniversitesi'nde misafir akademisyen olarak bulunmuştur. 1994-2001 arasında çıkan *Mürekkep* dergisinin yayın kurulunda bulundu ve ilk yazılarını bu dergide yayımladı. 2004-2011 yılları arasında *Toplum ve Bilim* dergisinin yazı kurulu üyeliğinde bulundu. Çağdaş siyaset kuramı ve siyaset sosyolojisi, Türkiye siyaseti, feminizm, queer ve psikanaliz temel ilgi alanlarıdır. Yazarın *Siyaset Sosyolojisi Yazıları: Yeni Sağ ve Sonrası* (2007), *Neoliberal Tezahürler: Vatandaşlık, Suç, Eğitim* (2011), *Cinsellik, Şiddet ve Hukuk* (2013), *Feminizm ve Queer Kuram* (2015) ve *Bir Musibet: Yeni Türkiye'de Erillik, Şiddet ve Feminist Siyaset* (2020) adlı kitapları Dipnot Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca, *Bob Jessop: Hegemonya, Postfordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet* (İletişim 2005) adlı kitabı Betül Yazar ile birlikte derlemiş, Jane Gallop'un *Cinsel Tacizle Suçlanan Feminist* adlı kitabını Türkçeye çevirmiş (Dipnot 2013), kendi podcast metinlerini *Arka Pencere: Kısa Dalga Podcast Metinleri* adıyla kitaplaştırmıştır (2022 Hayalci Hücre). Son olarak Süreyya Tamer Kozaklı'nın yazılarını derlediği *"Yerliler ve Kırmızı Uralılar: Popüler Demokratik Bir Sol Siyaset İçin"* adlı kitabı yayınlanmıştır (2022 Hayalci Hücre).

Psikanaliz ve Feminizm seminerlerinin tüm öğrencileri için...
ve
Sevgili Didem Gediz Gelegen'in anısına...

Yazarın Notu

“Psikanalizin Doğuşu: Beden, Cinsellik, Öznellik” ilk olarak *Arette Politik Felsefe Dergisi*’nin 2021 yayılında yayımlanan 1(1) sayısında yer almıştır.

“Queer Freud” ilk olarak Yıldız, M. Uysal, E. Bağcı ve Nuran Korkmaz’ın editörlüğünde Ankara Üniversitesi EBF Yayını olarak hazırlanan *Fevziye Sayılan’a Armağan* (2021) kitabında şu ithafla yer almıştır: Sevgili Fevziye için; daima, dostlukla...

“İki Farklı Post-yapısalcı Feminist: Butler ve Kristeva” ilk olarak *Siyasalda Bir Ömür: Prof. Dr. Ömür Sezgin’e Armağan* (2014) başlıklı derlemede, daha sonra Dipnot Yayınlarınca yayımlanan *Feminizm ve Queer Kuram* (2015) adlı kitabımda bölüm olarak yayımlanmıştır.

“Butler’ın Merceğinden Psikanaliz ve Freud” ilk olarak Ulaş Bager Aldemir editörlüğünde Pinhan Yayınevi tarafından yayımlanan *Queer Yazıları* (2023) başlıklı derleme kitapta bölüm olarak yer almıştır.

İçindekiler

ÖNSÖZ.....	9
------------	---

I. BÖLÜM

PSİKANALİZ: CİNSELLİK VE ÖZNELLİK

Psikanalizin Doğuşu: Beden, Cinsellik ve Öznellik ...	19
Freud'un Cinsellik Kuramı: Bütünsel Bir Çerçeve	43
Queer Freud.....	95
Lacan ve Feminizm.....	123

II. BÖLÜM

FEMİNİST ELEŞTİRİLER VE PSİKANALİTİK FEMİNİZM

Feminizm ve Psikanaliz:	
Karşılaşmalar, İtirazlar, Yeni Ufuklar	169
Lacan Eleştirmeni Olarak Luce Irigaray	219
İki Farklı Post-Yapısalcı Feminist:	
Butler ve Kristeva Bir Karşılaştırma Denemesi.....	237

Butler'ın Merceğinden Psikanaliz ve Freud	261
Butler'ın Toplumsal Cinsiyet Kuramında Melankoli	287
KAYNAKÇA	311

ÖNSÖZ

Psikanalizle maceramın bu konuda bir kitap yayınlama aşamasına gelmiş olması beni hem mutlu ediyor hem de şaşırtıyor. Şaşırtıyor; çünkü benim gibi psikanalizin dışından gelen birinin psikanalize bu kadar yakınlaşması pek sık görülen bir şey değildir. Ne de olsa psikanaliz, uzun yıllar zorlu bir eğitimden geçen çok az sayıda ve seçkin birtakım insanlar tarafından icra edilen, yine çok az sayıda şanslı insanın erişim sağlayabildiği bir klinik pratik ve okuyup anlaması güç bir külliyat olarak neredeyse ezoterik bir nitelik taşımıştır. Öte yandan psikanaliz okumaya başlamam üzerinden neredeyse yirmi yıl geçtiği düşünülürse bu durum benim açımdan pek de şaşırtıcı sayılmayabilir.

1980'li yıllarda pek çok genç feministin olduğu gibi benim de psikanalizle ilişkim olumsuz önyargılarla başladı. 1980 ortalarında ODTÜ'de siyaset bilimi öğrencisiyken yazdığım ve bir gençlik dergisinde yayınlanan ilk yazımda Freud'u alayla andığımı hayal meyal hatırlıyorum. Hatırladığım kadarıyla Freud'u her şeyi, özellikle de kadınları, cinselliğe indirgeyen bir bakış açısına sahip olmakla itham etmiştim. Muhtemelen yazının ana konusu Freud değildi, çünkü o zamanlar bu eleştirel görüşümü temellendirecek kadar psikanaliz bilgisine sahip değildim. Daha ziyade, sıklıkla yapıldığı üzere, Freud ve psikanalize dair yerleşik bir önyargıyı, yazıda laf arasına öylece sokuşturmuş olmalıyım. Bu tepkimin nedeni bir yandan, genç bir feminist olarak,

kadını beden ve cinselliğe indirgeyen yaklaşımlara karşı duyduğum hassasiyetti. Bir yandan da, özellikle genç erkek entelektüellerde sık rastlanan ve bilinçdışının inkârına dayanan bir kibride paylaşıyordum. Bu kibir sadece psikanalize karşı bir önyargıyı desteklemekle kalmadı, o yıllarda solcu çevrelerde bile oldukça popüler olan Eric Fromm ve Wilhelm Reich gibi yazarlardan da beni uzak tuttu. Kısacası, erken gençliğimde psikanalizin anlam ve önemini kavramaktan çok uzaktım. Neyse ki ilerleyen yıllarda psikanalize dair daha derin bir okuma yapmayı başardım; bilinçdışının varlığı kendini bana travmatik olaylarla tanıtmış olmadığı için şanslıydım, ben daha ziyade kendi düşünce dünyamda ilerlerken bu âleme de açılma şansını yakaladım.

Siyaset bilimi öğrencisi olarak gençliğimde edindiğim ilk teorik ve politik formasyon da psikanaliz açısından muğlak sonuçlar doğurdu. Benim feminist düşünceye/harekete ilk giriş noktam, şiddet ya da hayat öyküleri gibi daha kolayca psikanalize açılacak alanlar üzerinden değil; doğrudan feminist siyaset üzerinden ve özellikle de İngiliz sosyalist feminist geleneği üzerinden olmuştu. Marksist-sosyalist geleneğin psikanalize mesafesi bir yana, 1990'larda edindiğim post-yapısalcı formasyon da pek net destek sunmadı. Özellikle Foucault'nun psikanalize olumsuz bakışı bana da sirayet etti. İzleyicisi olduğum Laclau ve Mouffe'un radikal demokrasi ve hegemonya kuramında Lacancı psikanalizin büyük bir rol oynadığını ise ancak daha sonraları idrak edebildim.

Benim Freud ve psikanalize yönelmem, 2000 başlarında Ankara Üniversitesi SBF'de Siyaset Psikolojisi derslerini üstlenmemle başladı diyebilirim. O zamandan itibaren başlayan Freud okumalarım, bana psikanalizin modern öznelliği anlamak için ne kadar değerli bir kaynak olduğunu gösterdi. Psikanalize olan ilgimde, 2010 yılı civarında bir sıçrama gerçekleşti ve o yıl *Femi-*

nizm ve Psikanaliz adlı bir yüksek lisans dersi açmamla sonuçlandı. Geriye bakınca, elinizdeki kitabın ana hatlarının o dersle birlikte şekillendiğini görüyorum. Bu sıçramada temel etken, Judith Butler'ı keşfetmem oldu. Butler'ın birçok açıdan etkileyici olan *Cinsiyet Belası* eserinde psikanalizin ne kadar merkezi bir rol aldığını görmüş ve Kristeva ve Irigaray ile diyalogunu önemsemiştim. Böylece psikanalize feminist bakışım büyük ölçüde Butler üzerinden belirlenmeye başladı; öyle ki *Feminizm ve Psikanaliz* dersi kısa bir süre sonra yerini Butler okumaları derslerine bıraktı. Bu çerçevede Lacan, Kristeva ve Irigaray metinlerini de daha yakından incelemeye başladım. Ne yazık ki bu derslerin ömrü uzun olmadı. Butler dersinin dördüncü yılında, Barış için Akademisyenler Bildirisi nedeniyle istenmeyen erken bir emekliliğe zorlanarak 2016 yılında SBF'den ayrılmak zorunda kaldım.

Bu erken emeklilik süreci, benim psikanalizle maceramda çok özel bir önem edindi. Bana yakın olan bazı yüksek lisans ve doktora öğrencilerim, şok edici bu emeklilik durumuyla başa çıkmak ve bana destek olmak amacıyla, benden derslere dışarıda devam etmemi istediğinde bu öneriyi zevkle kabul ettim ve ders konusu olarak psikanalizi önerdim. Hatta ilk olarak aklımda sadece tek bir kitaba odaklanmak vardı: *Kendi Çağımızdan Bizim Çağımıza Freud*. Elisabeth Roudinesco'nun bu mükemmel Freud biyografisi, tam da o sıralarda yayınlanmıştı ve bana tüm bir dersi üzerine kuracak kadar dolu görünmüştü. Ancak dersin kapsamı bu biyografiyi çok aşarak, Freud metinlerinden başlamak üzere psikanaliz okumalarına dönüştü. Benim için emeklilik öncesi yaşamımla sonrasını ayıran temel geçiş halkası ve bu kitabın oluşmasını mümkün kılan gelişme işte bu dersler olmuştur. Ankara'daki bir kafenin sakin bir katında, neredeyse iki yıl boyunca hiç sektirmeden her hafta pazartesi akşamları devam eden bu dersler sayesinde emeklilik sonrası yeni yaşama daha

kolayca uyum sağladım. Ayrıca ülkenin ve özel olarak da Ankara'nın içinden geçtiği o en karanlık yıllarda bu dersler benim ve öğrencilerim için bir rahatlama, bir nefes alma alanı anlamına geldi. Bu zorlu dönemde bana bu hayati desteği sunan, birçoğuyla zamanla yakın arkadaşlık geliştirdiğim bu ilk seminer grubundaki öğrencilerime minnettarım ve onları sevgiyle anıyorum. Bu kitap, en çok onların sayesinde mümkün olabildi.

İlk seminer grubuyla yaptığım dersler, benim 2018'de Oxford'a misafir akademisyen olarak gitmem nedeniyle son buldu. 2020 yılında döndüğümde ise, pandemi ortamında derslere artık çevrimiçi olarak devam etmeye karar vermiştim. Böylece 2020 yılından bugüne kadar her yıl verdiğim Psikanaliz ve Feminizm seminerlerinde şimdiye kadar yüzlerce öğrenciyle buluştum. Kesintiler dışında son yedi yıldır süren bu seminerler beni akademik olarak canlı tutan, öğretici olarak motive eden ve psikanalize daha yakınlaşmamı sağlayan temel ortamı oluşturdu. Bu kitabı oluşturan makalelerin çoğunu da bu süreçte ve bu motivasyonla yazdım. O nedenle bu kitabı, başta ilk seminer grubumdan öğrenci-arkadaşlarım olmak üzere tüm öğrencilerime ithaf ediyorum.

Bu kitap büyük ölçüde seminer içeriklerini yansıtıyor; ama tam olarak da değil. Aslında 2013 tarihli bir ilk yazıdan başlayarak, daha önce başka yerlerde yayınlanmış olan yazılarımı ve ayrıca bu kitap için yeni yazmış olduğum bölümleri içeriyor. Kitapta bunları kronolojik sırayla değil, temalara göre ayrılmış olarak bulacaksınız. Freud ve psikanalizin doğuşu teması ile başlayan kitap, Butler ile sona eriyor. Arada ise, feminizm ile psikanalizin karşılaşmalarını çeşitli düzlemlerde değerlendiren ve özellikle de Lacan, Kristeva ve Irigaray'a odaklanan yazılar bulunuyor. Bu içerik bazılarına çok dolu, bazılarına da eksik görünebilir. Ben ise, daha ziyade geniş kapsamlı ama yine de sınırlı bir içerik ola-

rak görüyorum ve kitabın kurgusunu çatan iskeleti tanımlamak ve gerekçelendirmek istiyorum.

Sınırlardan söz ederken en başta vurgulamak gereken şey, bu kitabın yaklaşımının tamamen kuramsal nitelikte olduğudur. Seminerlere başlarken öğrencilerime de önemle anlattığım üzere benim psikanalizin klinik boyutlarıyla ilgili herhangi bir iddiam olmadığı gibi klinikle ilgili kuramsal tartışmalar da ilgi alanımın biraz dışında kalıyor. Oysaki pek çok kişi, belki haklı olarak, psikanaliz ve feminizm başlığı altında birtakım önemli klinik konuların da dâhil edilmesi gerektiğini, kitabın bu açıdan eksik kaldığını düşünebilir. Bu doğrudur, ancak alan dışından gelen birisi olarak benim bu konudaki çizgilerim çok net ve bunun anlaşılır olduğunu düşünüyorum. Bu klinik meselelerin beni ilgilendirmediyi söylemiyorum elbette. Bu saçma olurdu çünkü psikanalizin asıl olarak klinik bir pratik olduğunu gözden kaçırmak ve kuram ile kliniği net olarak ayırmanın mümkün olmadığını inkâr etmek anlamına gelirdi. Nitekim son yıllarda feminist psikoterapiler ve analitik terapilerle ilgili önemli gelişmeler oluyor ki bunlar da dikkatle izlenmeyi hak ediyor. Ben sadece kendi haddimi bilerek davranıyor ve klinik sularda yüzmeye girişmiyorum. Klinik pratikle olan kişisel ilgimin, amatör rüya analizi yapmak ile sınırlı olduğunu -ama bu konuda iyi olduğumu- söyleyerek geçeyim.

Psikanaliz kuramıyla sınırlı bir yaklaşımdan bahsederken, elbette ki feminizmle ilgili olabilecek tüm temaları da kapsadığım iddiasında değilim. Burada daha ciddi ve daha iyi gerekçelendirmem gereken bir sınırlılık bulunuyor. Okuyucular, kitaptaki kurgunun esasen Freud-Lacan çizgisi ve post-Lacan figürler olarak Irigaray, Kristeva ve Butler üzerinde kurulduğunu görecekle. Elbette bu isimler dışında pek çok isim tartışmaya dâhil edilmiş olsa da temel kurgu Freud-Lacan-Post-Lacan çizgisini iz-

liyor diyebiliriz. Güncel feminist kuramdaki tartışmaların büyük kısmı bu hat üzerinde şekillenmiş olduğu için kitabın da bunu izlemesi anlaşılır ve sınırlayıcı değil, kapsayıcı olarak görülebilir. Ancak yine de burada temel bir sınır koyma hatta dışlama olduğunu da teslim etmek gerekiyor. Çünkü psikanalitik feminizmin ikinci ve geniş başka bir damarı daha var ki ne yazık ki güncel tartışmalarda biraz ihmal edilmiş gibi görünüyor. Söz konusu olan, Melanie Kleinci nesne ilişkileri ekolünü izleyen ve Nancy Chodorow'un temsil ettiği nesne ilişkileri feminizmi yaklaşımıdır. Kitapta hem Klein hem de Chodorow'a yer vermiş olsam da bunun Freud-Lacan hattına göre daha ikinci planda kaldığı açık. Bunun nedenlerini biraz daha açmak isterim.

Freud-Lacan ve post-Lacan eleştiriler hattında benim ilgimi çeken şey, Lacancı fallus-merkezli yasa kavramı ve ona dair getirilen feminist eleştiriler oldu. Nitekim Irigaray, Kristeva ve Butler'ı ben Lacancı yasa kavrayışına dair geliştirilen üç farklı feminist yaklaşım olarak tartışıyorum. Beni bu hatta çeken ve orada tutan temel şeyin Butler'ın perspektifinden bakmak olduğunu söylemiştim. Bu nedenle, Yasa merkezli tartışmalar benim kişisel ve politik yönelimlerine daha uygun olduğu için öne çıkıyor. Feminizm ile psikanaliz arasındaki tarihsel etkileşime bu şekilde yaklaşıncı literatürde bulunan üçlü bir yönelim saptayabiliyorum. Bir uçta, despot fallusun egemenliğini, yani Yasa'nın gücünü fazlaca vurgulayan Lacancı ve yapısalcı eğilimler var. Hatta, psikanalitik hatta tartışılmış olmasa da ikinci dalga feministlerin yapısalcı ataerki kavrayışını da buraya dahil edebiliriz. Öteki uçta, Yasa tanımayan, kadının farkını pozitif bir fark olarak inşa etmeye yönelen ve nihayetinde dişil enerji, dişil güç gibi kavramlara açılan bir kapı bulunuyor ki bu yaklaşım psikanalizi temelde bir kişisel gelişim ve güçlenme aracı olarak görüyor. Günümüzde bu yaklaşımın Jungcu feministler tarafından benimsendiğini ve kadın ruhsallığı üzerinde ciddi etki yaratan geniş